MYSTIEKE PADEN

Een sfeervolle route langs de plaatsen waar
Gust van de Wall Perné zijn Veluwsche Sagen vond

Inleiding

De Mystieke Paden van Gust van de Wall Perné

Met wijd opwaaiende loden cape en een draagbare schildersezel onder de arm trok hij erop uit in de Veluwse bossen en de heidevelden rondom Hoog Soeren en Apeldoorn. Hij schilderde er een sprookjesachtig landschap vol oude volksverhalen waarin Germaanse goden, witte wieven en reuzen figureerden. Maar ook vaak een leeg Veluws landschap waarvan een mysterieuze sfeer uitgaat en waarin je de eeuwenoude natuur tot leven voelt komen.
Kunstenaar Gustaaf van de Wall Perné (1877-1911) was een echt kind van de Veluwe. Al tijdens zijn jeugd struinde hij er rond en kwam hij thuis met verhalen over stropers en heidebranden.
De Veluwe bleef hem inspireren, ook toen hij in Amsterdam woonde en werkte en iedere zomer afreisde naar Hoog Soeren. Daar bouwde hij samen met zijn vrouw een houten atelierwoning in Noorse stijl die ze 'Mjölnir' noemden, naar de hamer van dondergod Thunar. Mjölnir staat er vandaag de dag nog steeds.
Ruim honderd jaar geleden verschenen de twee bundels *Veluwsche Sagen*, verzameld, opgetekend en geïllustreerd door Gust van de Wall Perné. De verhalen kende hij nog uit zijn jeugd of hij hoorde ze van zijn oude Soerense buurman Gaart Huugen. Van de Wall Perné zag het als zijn taak om, in de steeds moderner wordende samenleving van rond 1900, deze oude streeklegenden te laten herleven: "Ons land, vooral het oostelijk gedeelte met zijn uitgestrekte bosschen en onafzienbare heidevelden, is nog vol oude volkspoëzie; maar zij slaapt. Laten we hopen, niet voor eeuwig..."
De *Veluwsche Sgaen* waren een groot succes en werden wel zeven keer herdrukt.

1 *CODA Museum*

In CODA is van 5 november 2011 tot en met 26 februari 2012 de tentoonstelling 'Gust van de Wall Perné. Nieuwe Kunst rond 1900' te zien. Bij de tentoonstelling is, onder dezelfde titel, een heel mooi boekje verschenen met daarin onder andere het nooit eerder gepubliceerde, schitterend geïllustreerde 'Woudsprookje van de Kolenbrander en de Reus'.

2 *De jufferboom*

Op de plek waar de weg vanaf het Kruisjesdal op de grindweg tussen Hoog Soeren en Apeldoorn uitkwam, stond vroeger een reusachtige beuk. In Hoog Soeren was deze bekend als de jufferboom of spinboom. In de boom woonde volgens de overleveringen een geest: de witte juffer.

“In dien boom, zoo hol dat er wel een man rechtop in staan kon, was van onderen een groote opening. Wanneer men 's nachts in het bosch kwam, kon men daar een lichtje zien branden en hoorde men de Juffer in den boom spinnen. Ook zag men wel een zwarten hond met vurige oogen in den omtrek ronddolen of hoorde men in den boom kloppen.
Eens, op een keer gebeurde het dat eenige kinderen bij den boom aan
’t spelen waren en een meisje haar hoofd in de opening stak, roepende: “Witte Juffer, spin ie nog altied?” Toen ze haar hoofd terug wilde trekken om hard weg te loopen, kon ze er niet meer uitkomen. De juffer hield haar bij de haren vast. Het kind schreeuwde en jammerde, dat het verschrikkelijk was om aan te hooren. Toen ze eindelijk bevrijd werd, kwam ze te voorschijn met een gezicht vol schrammen en blauwe plekken.
De juffer had haar duchtig gestraft voor haar oneerbiedigen overmoed. Toch was de spinvrouw geen booze of kwaadaardige geest. Ze liet alleen niet met zich spotten. Braven oppassenden menschen was ze zeer goed gezind.”

3 Het kasteel van Hoog Soeren

In het centrum van Hoog Soeren, op het kuispunt waar de wegen naar de Echoput, Apeldoorn, Assel en de Dassenberg bij elkaar komen, stond volgens de Veluwsche Sagen ooit een kasteel:

“Bij het aanleggen van den grindweg stootte men op de kelders van het kasteel en vond daarin nog steenen kogels. Volgens de overlevering was de laatste kasteelbewoner Straatman geheeten en moeten de stallen gestaan hebben op de hoogte waar zich nu het hotel Eik en Dal bevindt.”

4 Pomphul

Het meertje De Pomphul was al in de tijd van Van de Wall Perné een toeristische attractie. Een even ideale als idyllische rustplek voor de wandelaars en pension- en hotelgasten die de omgeving bezochten. Later, vanaf 1948 tot in de jaren ’60 van de twintigste eeuw, werden er de nationale zangconcoursen gehouden. ‘Zingen bij de Pomphul’ was in die tijd een begrip.
In ‘Een Sprookje van Pomphul’ gooit Van de Wall Perné alle poëtische registers open om te vertellen hoe op deze plek lentegod Froh en aardegodin Gerda hun bruiloft vierden:

“De bloemen ontloken en vlinders kwamen het paar begroeten. 't Was of de heele wereld feest ging vieren. En over de hei daar juichte de lente. Heel de lucht kwam vol blij geruchte en door de boomen stoof luchtig gouden wiekgewuif. De oude woudreuzen schudden hun winterplunje of en staken zich in nieuwen lichtgroenen tooi.
Op een windgeweven wolk ging een zoele ademtocht over de bergen en over de velden. De koekoek sloeg wel honderd malen en duizenden kwinkeleerders pijpten in de takken. Het was er een bruiloft, een bruiloft zoo blije zoo blij. En in den maneschijn van den len-

tenacht toen zong er een koor van nachtegalen in 't Springdel.
Daar kwamen de lichtelven met trip'lende voetjes al omme de spreng in het dal. Daar kwam er geen eind aan de bruiloftsvreugde. Ze dansten en zweefden hand aan hand en vulden de lucht met geschater.
Daar kraaide een haan... en uit was de pret. Ze stoven en vlogen en suizelden weg onder de struiken en in de heg, in de hei en de vossebessen.
Toen de morgenschemer over de Bergen keek wat daar toch in het dal gebeurde, toen lag er alleen nog een eikeldopje, een mutsje van een die 't verloren had."

5 *Mjölnir*

Het vakantiehuisje van Gust en Eugenie van de Wall Perné was een veel eenvoudiger bouwwerk dan wat er nu staat. In eerste instantie stond het ook enkele tientallen meters dichter bij de weg. Van de Wall Perné noemde het huis 'Mjölnir', naar de hamer van de Germaanse dondergod Thunar. Boven de voordeur van het huis was ook een hamer aangebracht.

"Het hamerteeken is het symbool van den Dondergod. De naam van dien hamer, 'Mjölnir' staat in oud Germaansche runen er boven. Dergelijke hamerteekens droeg men in den oud Germaanschen tijd als talisman, aan een snoer, om den hals.

Nog lang was het bij onze boeren gebruik dit teeken op stal of woning aan te brengen. Men geloofde hierin als beveiligingsmiddel tegen den bliksem. Na de invoering van het Christendom werd het langzamerhand vervangen door het kruis. Onze letter T (de eerste letter van Thunar) is van het hamerteeken afkomstig, zooals dat in het runenschrift voorkomt. De runen waren schriftteekens, door Wodan uitgevonden."

6+7 *De Echoput en de Aardmansberg*

De put in Van de Wall Perné's sage 'Van d'Aardmansberg en den Echoput' is natuurlijk de befaamde echoput die zich in het kleine huisje hier langs de weg bevindt. Die put kan vandaag de dag niet meer bezocht worden, maar was in de vorige eeuw een toeristische attractie eerste klas. Hij is 56 meter diep. Iets verder op deze route en iets hoger ook op de Aardmansberg, bevindt zich, in een puthuisje bij het Aardhuis, een nog diepere put, maar die ontbeert de unieke echo.

Sinds jaar en dag woonde in den Aardmansberg een klein kwaadaardig kereltje. Overdag is hij nooit gezien, maar 's nachts spookte hij rond op de heide. Een enkele maal zag men hem wel eens over de hei strompelen op zijn kleine kromme beentjes, of een takkenbos voortsleepen naar zijn woning, die diep onder in den Aardmansberg is.
Nu wilde het toeval, dat men ongeveer een eeuw geleden, aan den voet van den Aardmansberg een diepen put ging graven. Toen de put klaar was, kwam men tot de ontdekking dat die toevallig was gegraven vlak boven de bron van den aardman, waarbij zich ook de keuken bevond, en zoo kwam men er achter, dat de aardman getrouwd was, maar z'n vrouw altijd in de keuken opgesloten hield.
Zij was de dochter van Lucht en Aarde en werd Echo genoemd. Ze vermagerde en verkwijnde, zoodat alleen de stem van haar overbleef. Die stem antwoordt nog alléén als men haar iets vraagt, maar ze zal nooit het eerst spreken.

En wie niet gelooven wil, wat hier allemaal van haar geschreven staat, moet haar zelf maar eens vragen:
„Hoe heette uw vader, dien ge zijt ontvlucht?' En ze zal u antwoorden:
„Lucht".
„Hoe heette de moeder die je baarde?"
„Aarde".
„Hoe was de Aardman toen ge met hem zijt getrouwd?"
„Oud".
„Houd je van hem ja of neen?"
„Neen".

8 De Kolenbrander

Op deze plek bevond zich tot het eind van de twintigste eeuw de kolenbranderij van Beekman, de laatste houtskoolbrander van de Veluwe. In de tijd van Gust van de Wall Perné waren er op de Veluwe nog tientallen kolenbranders actief. Ze oefenden een vak uit dat al in de Middeleeuwen in deze streken voorkwam.
In het 'Woudsprookje van de Kolenbrander en de Reus' speelt een kolenbrander met de naam Ruighout een heldenrol. Een kwaadwillende reus verandert onschuldige voorbijgangers in bomen. Maar Ruighout waarschuwt de mensen en leert ze een rijmpje dat de spreuk van de reus neutraliseert. Dan komt de reus verhaal halen bij de kolenbrander...

(Collectie Drents Museum Assen)

“Hei! Ruighout!” sprak de reus met een stem als rollende donder, “Zijn er vandaag ook reizigers langs den weg gekomen die jij rijmpjes hebt kunnen leeren?”
De kolenbrander schrikte bij het onverwacht hooren van die zware stem, maar zeide heel kalm: “Rijmpjes? Wat bedoel je?”

“Ja!” – bulderde de reus, “ houd je maar niet van den domme, je begrijpt me heel goed, maar ik zal je dat gebazel eens voorgoed afleeren.”
Meteen stak hij zijn geweldige hand uit om den ouden man te grijpen. Maar den kolenbrander, al was hij ook veel kleiner, toonde in ’t geheel geen vrees. Hij wist dat de reus wel groot en sterk, maar heel laf was. Daarom greep hij een lang stuk brandend hout uit het vuur en sloeg er de reus duchtig mee om de ooren, zoodat deze brullend van woede en pijn op de vlucht ging met een half verschroeide baard en een gebraden oor.”

9 *Het Uddelermeer*

Ooit stond volgens Van de Wall Perné hier een machtig woud dat ‘Uunnilo’ werd genoemd. Hier woonden de winterreuzen die een bittere strijd uitvochten met de goden. De reuzen gingen een verbond aan met een monsterlijke slang en er ontrolde zich een gevecht tussen dondergod Thunar en deze slang:
“Des anderen daags kronkelde de slang zich om den hoogsten eik naar boven, ten einde haar gif in den hemel te braken, en de reuzen wierpen met handenvol hagel. Van ver over de eindelooze wolkvelden kwam Thunar zelf aangereden in zijn woest rollenden, met twee zwarte bokken bespannen, wagen. Daar hief de slang haar geweldigen kop met opengesperde kaken door de wolken omhoog en blies haar stinkenden adem in 't blauwe hemelgewelf, dat opeens zwart werd. Toen hief Thunar den nooit missenden dondermoker en sloeg hem bliksemend neder op den gesperden slangekop, met zulk een kracht, dat het reuzenmonster verpletterd nederzonk en de moker nog zeven mijlen diep in de trillende aarde drong.
Door het verzengende bliksemvuur steeg een verpestende stank op van het schroeiende gif. Met een vreeselijken slag stortte Thunar uit de hemelen ter aarde, kort bij de plek, waar hij de slang verpletterd had. Toen werd het stil en de aarde zonk weg in de zee.

Nadat de aarde weer droog geworden, was, bleven er twee meren achter, die zoo diep zijn als de wereld, en het eene noemde men het Uttiloch *[Uddelermeer]*, het andere het Godenmeer of Bleeke meer.

10 Het Bleeke meer

Van de Wall Perné kende verschillende sagen waarin het Bleeke Meer, dat door hem ook Godenmeer of Witte Meer wordt genoemd, een rol speelde:

"Volgens een andere sage liggen diep in het Bleeke meer, de schatten van de vroegere Friesche koningen verzonken. De geschiedschrijvers maken melding van een burcht of lustslot van de Friesche koningen, in 323 door koning Ruchold gebouwd aan het Godenmeer of Witte meer op de Veluwe.
Door een der bewoners werd mij verzekerd dat hier vroeger gouden sieraden zijn opgevist, dat er om het Bleeke meer tal van terpen met urnen geweest zijn en dat er thans nog zware eiken naar boven worden gehaald.
Nog een andere sage van het Bleeke meer meldt, dat een Christenprediker er een gouden beeld van den dondergod in wierp."

11 De zwarte vrouwe van Staveren

'De zwarte vrouwe van Staveren' (zoals Van de Wall Perné Staverden noemde) was een jonge edelvrouw met de naam Eleonora. Zij is uitgehuwelijkt aan de wrede Zweder. Haar werkelijke liefde Herman redt haar aanvankelijk, maar hij wordt door Zweders mannen vermoord. Beroofd van haar geliefde en haar kasteel zoekt Eleonora haar toevlucht op de pauwenburcht in Staverden.

"Haar laatste levensdagen sleet Eleonora op Staverensburcht, het waren er niet vele. Haar jong leven was zoozeer verwoest dat het alras verkwijnde en op eenen grijzen morgen groef men haar een stil graf onder de oude boomen achter het slot. Die plek heet nog Eleonora's Poll. Menigwerf zag men heur geest daar 's nachts nog klagend omme

waren, of zand nemen van Hermans graf. En wie in 't duister de zwarte vrouw van Staveren in 't sleepend rouwgewaad ontmoet, gaat angstig en diep bewogen terzijde, om haar voorbij te laten."

12 De Hooge Duvel

In deze sage rijdt een boerenknecht 's nachts van Nunspeet naar Wiesel, over De Hooge Duvel. Hier woonde volgens de verhalen de boze geest Osschaert. De knecht lacht erom en boven op de heuvel aangekomen roept hij roekeloos: "Griepke, griepke grauw, a'j' me hebben wilt, griep me dan gauw..."

"Er sloeg een vlam uit den weg omhoog, een dreunende slag volgde. 't Paard steigerde hoog op.
Tegelijkertijd zag de knecht achter zich een groot zwart gevaarte op hem afkomen, dat met vurige klau-wen naar hem greep. Hij zette het paard in draf en met de ooren in den nek stormde het met zijnen berijder den berg af.
De booze Osschaert bleef achter.
Maar uit het bosch dat ter weerszijden van den weg gelegen is en de Rooie Heg genoemd wordt, sprong een aantal weerwolven met groen lichtende oogen tevoorschijn. Ze huilden als een dolle verschrikking vlak achter hen aan, maar het schichtige paard stormde als een wervelwind over den weg, de kop vooruitgestrekt, de neusvleugels trillend van angst. De galop van zijn neerbeukende hoeven sloeg de kluiten en keien uit den grond.
In een razende vaart reden ze het erf op en met de laatste en uiterste krachtsinspanning, droeg het kloeke dier zijn berijder tot op de deel. Het was hoog tijd.

Maar des anderen daags vond de boer zijn zwarte paard dood op het stroo liggen. Des nachts, toen allen sliepen, had, de nachtmerrie toch nog binnen weten te komen, om zich te wreken op het onschuldige dier."

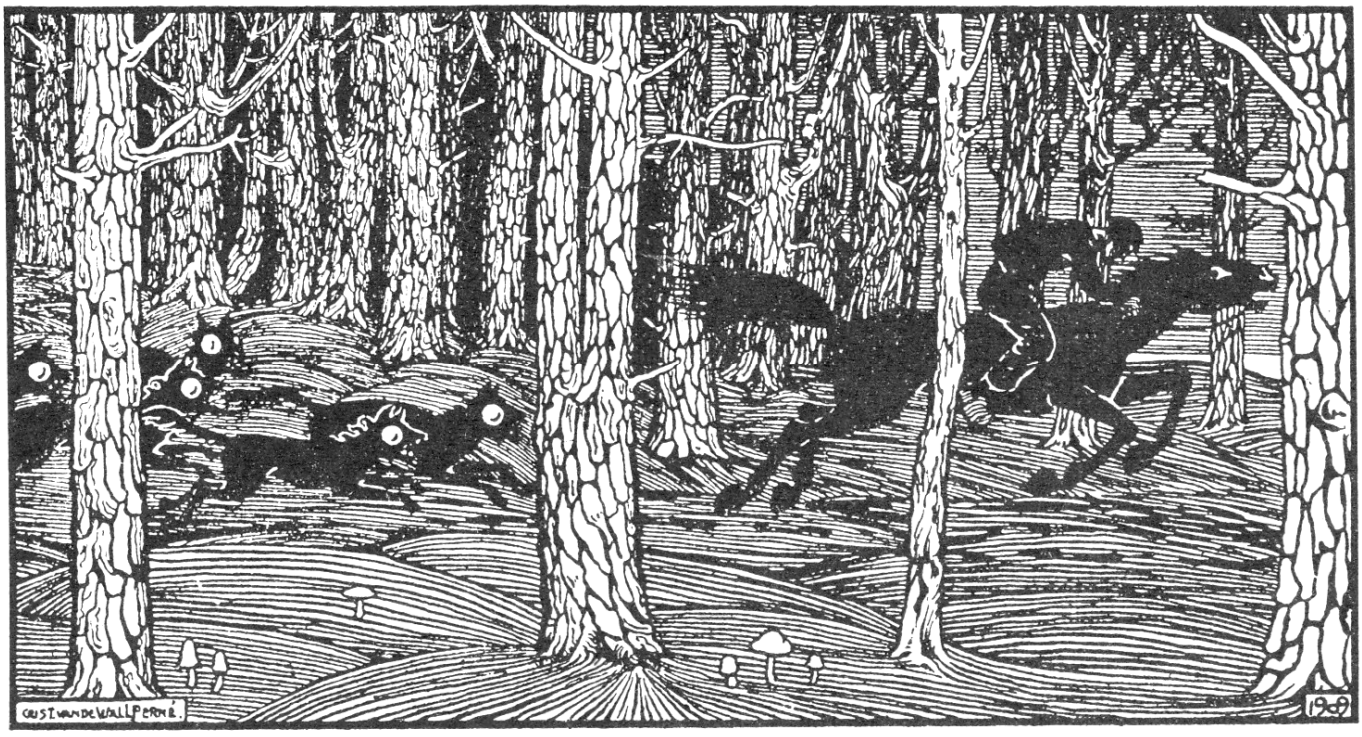

13 *Het Ruitergat*

en eenzame ruiter reed laat in den avond, heuvel op, heuvel af.
Bij een bocht van den weg zag hij in het bosch een lichtje schijnen. Het straalde zoo vriendelijk alsof het van een gastvrije hoeve kwam, waar eenvoudige menschen hem gul zouden huisvesten. Hij stuurde er op aan; het paard echter bleef angstig snuivend staan. Toen gaf de ruiter zijn paard de sporen. Met een schichtigen

schok sprong het vooruit. Een doffe plomp in het zuigend moeras, een gil en angstig hulpgeroep; maar mijlen in het rond was er geen mensch die het kon hooren.
De ruiter zag om naar het lichtje. Het was er niet meer.
De booze geesten, die onder 't moeras wonen, trokken ruiter en paard snel in de diepte. Nog één versmorende noodkreet, toen sloot zich de stilte weer, als een zwarte oneindigheid over het woud.
Jaren later, werden een sabel en de geraamten van den vreemden ruiter en zijn paard opgedolven.

Maar wie laat in den stillen avond langs den grindweg van Hoog
Soeren naar Wiesel rakelings het Ruitergat voorbijgaat, kan soms een klein lichtje zien lonken tusschen de boomen en een kreet hooren, als een zwakke echo uit lang vervlogen tijden.

14 *Het spook van het zwarte bord*

"Op den Amersfoortschen straatweg daar liep in den nacht altijd zoo'n zwarte vrouw. Ze wordt hier door de menschen meestal de zwarte juffer of 't spook van 't zwarte bord genoemd, omdat ze meestentijds gezien werd dicht bij het zwarte bord, dat staat waar de Koningsweg op den Amersfoortschen straatweg komt.
Mijn vader is het gebeurd, dat hij, van Elspeet komende met den wagen met twee paarden, kort bij het zwarte bord de vrouw tegenkwam. De paarden konden niet verder. Het was of de wagen door een onzichtbare macht werd vast gehouden.
Je kunt begrijpen hoe mijn vader daar in angst zat. Maar gelukkig had hij de zinnen nog goed genoeg bij mekaar om de geestenbezwering te zeggen: "In naam van onzen Heiland ga heen in vrede en keer niet weder totdat ik u roepe."
De geest ging toen opzij en liet den wagen door.
Je kunt gerust gelooven, dat daar heel vroeger wat vreeselijks is gebeurd, want hoe lang is het nu al niet, dat daar die geest wordt waargenomen.

Dit is een uitgave n.a.v. de tentoonstelling *Gust van de Wall Perné. Nieuwe Kunst rond 1900*
5 nov. 2011 t/m 26 feb. 2012 in CODA Museum.
Met dank aan Rien den Haan
van het Fietsgilde Apeldoorn.

CODA MUSEUM
www.coda-apeldoorn.nl

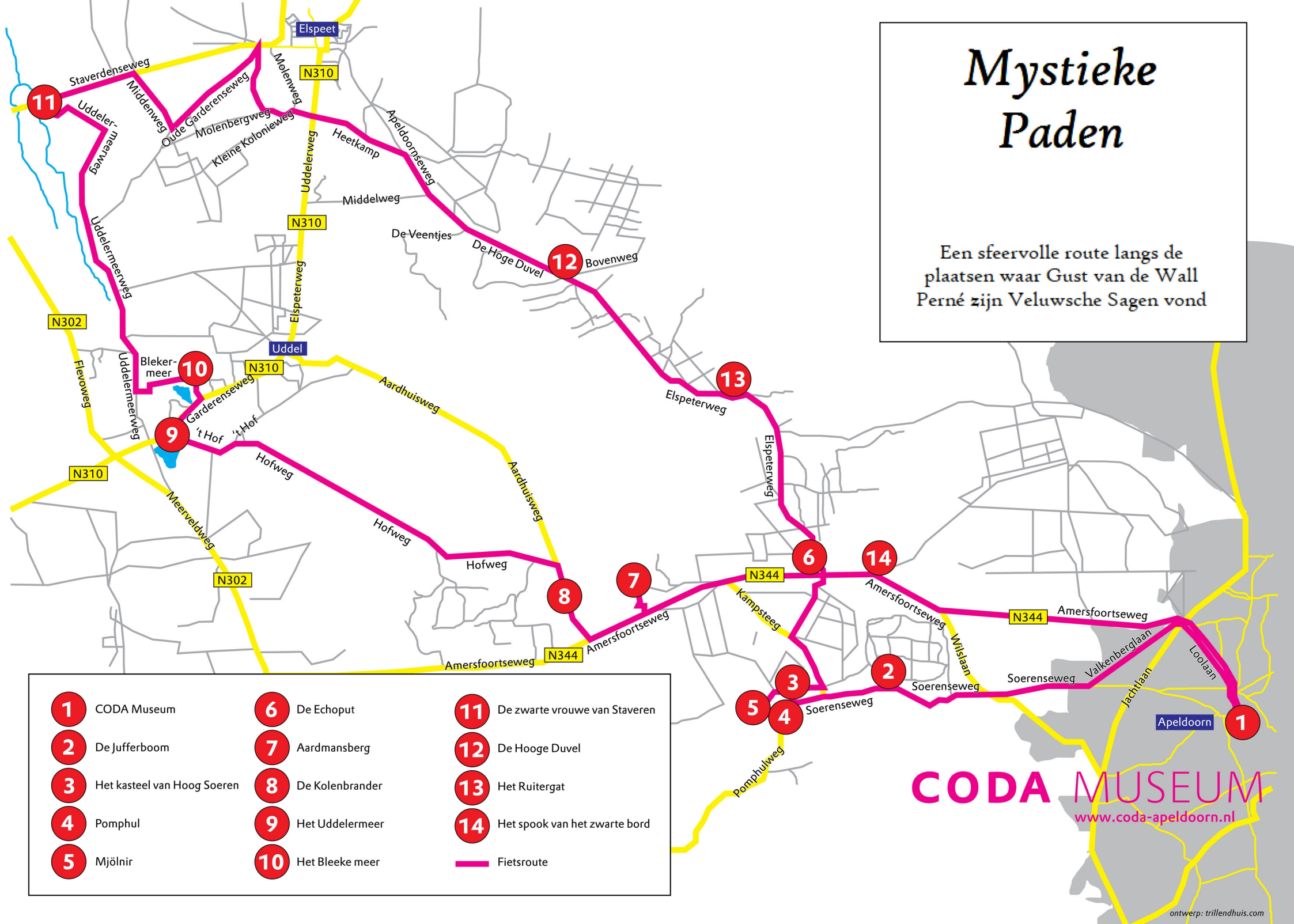
Mystieke Paden
Een sfeervolle route langs de plaatsen waar Gust van de Wall Perné zijn Veluwsche Sagen vond
Elspeet
N310
Staverdenseweg
Middenweg
Molenweg
Oude Garderenseweg
Molenbergweg
Kleine Kolonieweg
Heetkamp
Apeldoornseweg
Uddelerweg
Middelweg
De Veentjes
De Hoge Duvel
Bovenweg
Uddelermeerweg
Elspeterweg
N302
Uddel
Bleker-meer
Garderenseweg
Aardhuisweg
't Hof
Hofweg
Flevoweg
Meerveldweg
Elspeterweg
Kampsteeg
N344
Amersfoortseweg
Wilslaan
Soerenseweg
Valkenberglaan
Jachtlaan
Loolaan
Pomphulweg
Apeldoorn
CODA MUSEUM
www.coda-apeldoorn.nl
1 CODA Museum
2 De Jufferboom
3 Het kasteel van Hoog Soeren
4 Pomphul
5 Mjölnir
6 De Echoput
7 Aardmansberg
8 De Kolenbrander
9 Het Uddelermeer
10 Het Bleeke meer
11 De zwarte vrouwe van Staveren
12 De Hooge Duvel
13 Het Ruitergat
14 Het spook van het zwarte bord
Fietsroute
ontwerp: trillendhuis.com